

Pieśni maryjne na pograniczu śląsko-morawskim

Marcela Szymańska

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Raciborzu

ORCID: 0000-0001-6481-6656

Pieśni maryjne są ważnym elementem kultury południowej części powiatu raciborskiego¹, skarbnicą wiedzy o przeszłości i religijności ludowej Morawian, a co za tym idzie – istotnym elementem dziedzictwa kulturowo-językowego tego obszaru. Towarzyszyły mieszkańcom w ważnych momentach ich życia, zarówno w chwilach świętowania, jak i trudach codzienności. Treść utworów wyrażała uczucia i myśli wiernych szukających więzi z Maryją, bo jak zauważają badacze:

[wierzący – M.S.] w swych potrzebach i postanowieniach, często pełnych lęku i przeciwieństw, zwracają się bezpośrednio do Maryi i w tej bezpośredniości przeżywają Jej tajemnicę. Proces ten jest duchowy i egzystencjalny².

Celem artykułu jest zwrócenie uwagi na kult Maryi rozpowszechniony w gminach przygranicznych w powiecie raciborskim. Ma on dawną tradycję i przejawia się między innymi w pieśniach religijnych zamieszczonych

1 Do południowej części powiatu raciborskiego autorka zalicza trzy gminy: Krzanowice, Krzyżanowice i Pietrowice Wielkie.

2 J. Šimić, *Maryjna pobożność ludowa w dokumentach nauczycielskich Kościoła po Soborze Watykańskim II*, [w:] *Niepokałana. Kult Matki Bożej na ziemiach polskich w XIX wieku*, red. B. Pylak, C. Krakowiak, Lublin 1988, s. 67.

w modlitewnikach pochodzących z początku XX wieku, z których korzystali wierni należący do archidiecezji ołomunieckiej w Czechach. Utwory poddane interpretacji znane są najstarszemu pokoleniu Morawian, a pamięć o nich jest kultywowana dzięki chórowi „Cecylia” działającemu przy parafii pod wezwaniem świętego Wacława w Krzanowicach³, który włączył je do swojego repertuaru pieśni kościelnych.

Specyfika pogranicza śląsko-morawskiego: język, przynależność państwowa i kościelna

Na Górnym Śląsku, w południowo-zachodniej części powiatu raciborskiego, tuż przy dawnej granicy z Republiką Czeską, rozciąga się pas kilku miejscowości, w których autochtoniczna ludność zachowała do dziś swoją odrębność. Artykułuje się ona między innymi w kultywowaniu archaicznych zwyczajów i obrzędów oraz specyficznej gwarze, określanej przez językologów jako dialekt laski. Jego nazwa pochodzi od pasa lasów oddzielających Opawszczyznę od Moraw⁴. Jest to dialekt przejściowy, mający zarówno polskie, jak i czeskie cechy językowe. Godne podkreślenia jest to, iż mimo kilkunastowiecznej germanizacji, przejmowania cech innych narzeczy oraz wpływów polskiego języka literackiego zachował swoją odrębność. Współcześnie dialekt laski funkcjonuje w tych miejscowościach, które do lat 70. XX wieku należały do archidiecezji ołomunieckiej⁵. Potocznie bywa nazywany „językiem morawskim”, „morawszczyzną”, „morawścią”.

3 Pierwsza wzmianka na temat działalności chóru w parafii w Krzanowicach pochodzi z 1691 r. Wiadomo, iż w 1928 r. zespołowi śpiewaczemu nadano nazwę „Cöcilien – Chor”. W okresie II wojny światowej zawieszono jego funkcjonowanie, jednak natychmiast po zakończeniu działań wojennych wznowiono próby. W latach 1945–1978 dyrygentem chóru był Karol Jureczka. Lata świetności i licznych sukcesów zespołu (nawet na szczeblu ogólnopolskim) przerwała śmierć dyrygenta. Wówczas działalność chóru ponownie zawieszono, reaktywowano ją w 1984 r. w celu uświetnienia obchodów jubileuszu 50-lecia kapłaństwa ówczesnego proboszcza parafii – ks. Franciszka Pawlara. Od tego momentu do chwili obecnej dyrektorem dziesięcioosobowej żeńskiej grupy śpiewaczej (w wieku od 37 do 73 lat) jest Kornelia Pawliczek-Błońska. W repertuarze chóru są nie tylko pieśni kościelne, ale także świeckie (śpiewane w kilku językach: polskim, niemieckim, czeskim i w dialekcie laskim). Zob. szerzej: *Krzanowice i okolice. Monografia gminy*, red. N. Mika, Krzanowice 2006, s. 185–187; K.P.-B., ur. w 1955 r. w Raciborzu, zam. w Krzanowicach. Zapis: M. Szymańska, Krzanowice 2022.

4 Z. Stieber, *Geneza gwar laskich*, Kraków 1934.

5 Przygraniczne miejscowości dopiero w 1972 r. przestały przynależać do czeskiej archidiecezji; włączono je do nowo powołanej 28 czerwca tegoż roku (na mocy bulli papieża Pawła VI „Episcoporum Poloniae coetus”) diecezji opolskiej.

Na przestrzeni dziejów badane tereny były atrakcyjne dla wielkich dynastii, a później mocarstw pragnących w wyniku ekspansji poszerzyć terytorium⁶. Na kartach dzieła Geografa Bawarskiego (tekstu pochodzącego z ok. 845 r.) odnaleźć możemy wzmiankę o słowiańskim plemieniu Gołyszyców, które miało wówczas siedziby w tej części dzisiejszego Śląska⁷. Od 990 roku ziemie te należały do dynastii Piastów. Często jednak dochodziło do prób podporządkowania ich sobie przez Czechów i Morawian. Wydarzeniem, które spowodowało ważne w skutkach konsekwencje, było złożenie przez księcia raciborskiego Leszka hołdu lennego Janowi Luksemburczykowi (1327 r.). Od tego momentu współczesne przygraniczne gminy znalazły się w granicach ziem Korony Czeskiej. Po jego bezpotomnej śmierci terenem tym władali książęta opawsko-raciborscy z bocznej linii dynastii Przemyślidów⁸. W 1526 roku obszar Korony Czeskiej przeszedł pod panowanie Habsburgów. W latach 1740–1742 Fryderyk II, król pruski, zajął zbrojnie Śląsk – od tego momentu ziemia raciborska na prawie dwa wieki przeszła pod panowanie pruskich Hohenzollernów.

Warto też wspomnieć o znaczeniu rzeki Cyny w określaniu granic na tym obszarze. Przywołana rzeka – zwana również Psiną – przez wiele stuleci stanowiła granicę zarówno polityczną, jak i kościelną, gdyż oddzielała tereny należące do biskupstwa ołomunieckiego i wrocławskiego.

Zmiany nastąpiły w 1742 roku. W wyniku zawartego we Wrocławiu pokoju między cesarzową rzymsko-niemiecką Marią Teresą a królem pruskim Fryderykiem II Wielkim granica między ziemią raciborską i opawską została wyraźnie przesunięta na południe aż po rzekę Opawę. Śląsk podzielono na dwie części: cesarską oraz pruską, do której przyłączono księstwo raciborskie i część księstwa opawskiego (z Głubczycami i Hulczynem). Tak wytyczona była wyłącznie granica administracji państwowej, a nie kościelnej⁹. Pod koniec XVIII wieku ludność w prusko-ślą-

6 Zob. D. Kadłubiec, *Uwarunkowania cieszyńskiej kultury ludowej*, Czeski Cieszyń 1987, s. 5–7.

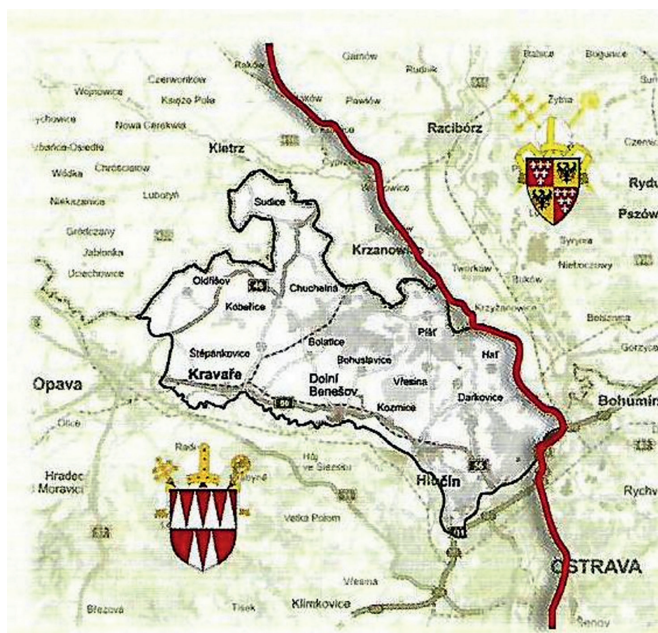
7 Podaję za: N. Mika, *Historia miasta i gminy Krzanowice*, Kraków 2013, s. 23.

8 N. Mika, *Przejęcie księstwa raciborskiego przez władcę opawskiego Mikołaja II*, [w:] *Opava. Sborník k dějinám města*, t. 2, Opava 2000, s. 11–13.

9 Mieszkańcy zatem m.in. Krzanowic, Pietraszyna i Borucina – politycznie podporządkowani państwu pruskiemu – pozostawali pod jurysdykcją arcybiskupa ołomunieckiego rezydującego na Morawach (przynależnych wówczas Habsburgom). Sytuacja taka doprowadziła do rozbieżności językowych: urzędowym językiem w państwie pruskim był niemiecki. Tymczasem w przygranicznych parafiach używano języka morawskiego i korzystano z kancjonałów morawskich. Inna sytuacja językowa była po drugiej stronie rzeki. Mieszkańcy m.in. Bojanowa, Wojnowic, Bieńkowic, Tworkowa w kościele używali języka niemieckiego bądź polskiego, gdyż podlegali władzy biskupa wrocławskiego, zob. D. Kadłubiec, *Wpływy czeskie (morawskie)*

skiej części archidiecezji ołomunieckiej porozumiewała się wyłącznie „po morawsku”¹⁰, a jak zauważa Daniel Kadłubiec:

pisemne ślady morawszczyzny, zwłaszcza kościelnej trwają np. w księdze metrykalnej Pietrowic Wielkich z XVIII w., w rękopisach kazań, obejmujących ponad 1260 stron, księdza z Krzanowic Josefa Kollera z końca XVIII wieku, na krzyżach w Baborowie, na nagrobkach prawie we wszystkich miejscowościach¹¹.

Ryc. 1. Granica oddzielająca archidiecezję ołomuniecką od diecezji wrocławskiej (lata 1000–1945)¹²

Źródło: J. Neminář, R. Lokoč, J. Jung, *Witamy na ziemi hulczyńskiej*, Hlučín 2019, s. 3.

w etnokulturze Śląska, [w:] *Śląsk – pogranicze kultur. Materiały z sesji popularnonaukowej zorganizowanej w dniu 15 listopada 1993 roku*, red. J. Czarkowska-Pasierbińska, H. Jamry, Opole 1994, s. 79.

10 Badacze dokumentów kościelnych wymieniają następujące miejscowości, w których w powszechnym użyciu był „język morawski”: Krzanowice, Borucin, Samborowice, Bolesław, Owsiszczce, Chałupki, Baborów, Dzielów, Jaroniów, Raków, Sułków, Nasiedle, Chruścielów, Kałduny, Jakubowice, Jabłonka, Niekazanice, Turków, Wódka, Lubotyń, Uciechowice, Pietraszyn, Ściborzyce Wielkie i Wiechowice, zob. A. Hanich, *„Język serca” ludności Śląska Opolskiego w drugiej połowie XIX i pierwszej połowie XX wieku w świetle źródeł kościelnych*, Opole 2020, s. 86.

11 D. Kadłubiec, *Wpływy czeskie (morawskie) w etnokulturze Śląska...*, s. 86.

12 Obszar na zachód od czerwonej linii należał do archidiecezji ołomunieckiej, natomiast wschodnie ziemie – do diecezji wrocławskiej.

Taki stan granic utrzymywał się do końca I wojny światowej. Nowe wytyczono w 1920 roku, kiedy na mocy postanowień wersalskich południową część ówczesnego powiatu raciborskiego (obejmującego 28 985,2 hektarów, z 45 386 mieszkańcami pochodzenia morawskiego) przyznano Czechosłowacji¹³. Sposób wprowadzenia granicy historycy nazywają „historyczną gierką”¹⁴, a ich osąd znajduje akceptację wśród najstarszych interlokutorów, którzy na podstawie opowieści wspomnieniowych rodziców potwierdzają, iż ów podział był zupełnym przypadkiem. Nowa granica spowodowała poważne utrudnienia w kontaktach społecznych i gospodarczych. Mieszkańcom mniejszych miejscowości (z racji położenia po drugiej stronie granicy) uniemożliwiono udział w niedzielnych mszach świętych. Dla przykładu wieś Chuchelná jeszcze tylko przez rok należała do parafii Krzanowice, zaś Strahovice do 1922 roku¹⁵.

Kolejne zmiany w przebiegu granicy wprowadził układ w Monachium (1938 r.). Wówczas tzw. kraik hulczyński wrócił do Niemców. W maju 1945 roku władze Czechosłowacji podjęły ponowną próbę podporządkowania sobie południowej części Śląska. Ostatecznie – pod naciskiem Związku Radzieckiego – Czechosłowacja zrezygnowała z żądań przyłączenia ziem: raciborskiej, głubczyckiej i kłodzkiej. Umowa między stroną polską a czeską, dotycząca przebiegu granicy, została podpisana 13 czerwca 1958 roku w Warszawie. Zdecydowano o utrzymaniu na tym obszarze przedwojennej linii granicznej¹⁶. Do Czechosłowacji włączono zatem Hulczyńskie i przygraniczne miejscowości, między innymi: Sudice, Šilheřovice, Píšť, Hať, Kravaře, Hlučín, natomiast do Polski Ludowej – Raciborskie i Głubczyckie z następującymi przygranicznymi wsiami: Pietrowice Wielkie, Samborowice, Pietraszyn, Krzanowice, Borucin, Bolesław, Bieńkowice, Tworków, Krzyżanowice, Owsiszcze, Nowa Wioska, Rudyszwałd i Chałupki. Wyznaczona wówczas granica między państwami obowiązuje do dzisiaj.

Burzliwe dzieje przygranicznych ziem miały bez wątpienia wpływ na losy mieszkańców, a co za tym idzie – na ich potrzebę dbałości o dziedzictwo kulturowe przodków. Morawianie są bowiem grupą świadomą potrzeby kultywowania własnej tożsamości oraz regionalnego samookreślenia się¹⁷. Podtrzymywaniu więzi integrujących tę społeczność i wzbo-

13 P. Pałys, *Kłodzko, Racibórz i Głubczyce w stosunkach polsko-czechosłowackich w latach 1945–1947*, Opole 1997, s. 691.

14 J. Neminář, R. Lokoč, J. Jung, *Witamy na ziemi hulczyńskiej*, Hlučín 2019, s. 3.

15 P. Newerla, W. Siwik, *Zarys historii Krzanowic...*, s. 40.

16 P. Pałys, *Kłodzko, Racibórz i Głubczyce...*, s. 56–62.

17 O silnej odrębności Morawian traktuje tom konferencyjny: *Tożsamość morawska na pograniczu polsko-czeskim. Materiały z konferencji popularnonaukowej*, red. M. Wasiczek, Racibórz 2012.

gaceniui własnej duchowości służyć niewątpliwie religijność i pobożność ludowa¹⁸, które papież Franciszek porównuje do „skarbu, jaki posiada Kościół”¹⁹. Obszerny dokument Kongregacji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii* pobożność ludową określa jako:

różne manifestacje kultyczne o charakterze prywatnym lub wspólnotowym, które w ramach wiary chrześcijańskiej są przeważnie wyrażane nie na sposób liturgii, lecz w formach wywodzących się z ducha poszczególnych narodów lub grup społecznych i ich kultury²⁰.

Do manifestacji tych zaliczyć należy między innymi zwyczaje i uroczystości związane ze świętami kościelnymi, pielgrzymki do sanktuariów, procesje dziękczynno-błagalne, modlitwy za zmarłych, wieszanie krzyża w domach i przestrzeni publicznej czy wreszcie pieśni religijne, także poświęcone Maryi.

Kult maryjny na badanym obszarze

Cześć, jaką wspólnota wierzących oddaje Najświętszej Maryi Pannie już od zarania Kościoła, ma nie tylko specyficzną formę, lecz także długą tradycję²¹. W rozlicznych przejawach kultu Matki Chrystusa dostrzec można wypełnienie zapowiedzi zawartej w łacińskiej pieśni *Magnificat*: „Oto błogosławić mnie będą odtąd wszystkie pokolenia” (Łk 1, 48).

Na pograniczu śląsko-morawskim od dawna w sposób szczególny czci się Matkę Bożą, nazywaną tutaj *Panenką Maryją*. Autochtoni z pietyzmem odmawiają w gwarze morawskiej *Pozdrowienie anielskie*²², licznie biorą udział w obchodach uroczystości, świąt i wspomnień maryjnych

18 O przemianach oraz stanie pobożności i religijności ludowej piszą zarówno duchowni, jak i badacze świeccy, m.in. K. Lijka, *Pobożność ludowa w uroczystości i święta Pańskie. Szanse i zagrożenia*, „Studia Gnesnensia” 2013, t. XXVII, s. 33–46.

19 Słowa te wypowiedział papież Franciszek podczas homilii wygłoszonej 5 maja 2013 r. z okazji Dnia Bractw Kościelnych i Pobożności Ludowej, za: J. Uchwat, *Pobożność ludowa – skarbem Kościoła*, [a:] http://kaplani.com.pl/pl/strefa_mysli/czytelnia/artykuly/poboznosc_ludowa_skarbem_kosciola, dostęp: 1.04.2017.

20 Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii. Zasady i wskazania*, Poznań 2003, s. 9.

21 A.A. Napiórkowski, *Maryja jest piękna. Zarys mariologii i maryjności*, Kraków 2016, s. 173–221.

22 Tekst modlitwy w gwarze morawskiej brzmi następująco: *Zdrawaś Maryja, miłości pylna, Pan s Tebou. Požehnanaś Ty mezy ženami, a požehnany plod żywota Twojeho, Ježysz. Swata Maryjo, Matko Boži, proś za nas hrzyszne nyini i w hodzinu smyrci nasze. Amen.*

w roku liturgicznym. Przedstawicielki najstarszego pokolenia przed każdą poranną mszą świętą odmawiają w rytmie spokojnej modlitwy i powolnej refleksji różaniec w trzech językach: polskim, niemieckim i morawskim²³. W maju i październiku mieszkańcy uczestniczą w nabożeństwach majowych i różańcowych.

Ważnym wydarzeniem dla wiernych było także uroczyste powierzenie w opiekę Matce Bożej całego biskupstwa ołomunieckiego wraz z podległymi mu parafiami (również po stronie polskiej), które miało miejsce 8 grudnia 1940 roku²⁴. W 1966 roku z okazji 1000-lecia chrztu Polski w całym kraju odbywały się tzw. „obchody milenijne”. Do Krzanowic (w marcu) z tej okazji zawitał obraz Matki Boskiej Częstochowskiej. Drugie nawiedzenie Matki Bożej w obrazie jasnogórskim miało miejsce 28-29 października 1995 roku. Szczegółową relację z trwających przez miesiąc przygotowań do tego niezwykłego wydarzenia oraz z przebiegu nawiedzenia obrazu zapisano w krzanowickiej kronice parafialnej²⁵.

Obecnie w większości parafii badanego obszaru funkcjonują wspólnoty Żywego Różańca²⁶. Każda liczy 20 członków i ma swojego zelatora, który kieruje grupą. Przedstawiciele róż różańcowych codziennie przez cały miesiąc odmawiają jedną z tajemnic różańca (najczęściej za dusze cierpiące w czyśćcu)²⁷. W dwóch parafiach działa wspólnota Dzieci Maryi. W Krzanowicach została założona 8 grudnia 2014 roku i obejmuje młode dziewczęta, które chcą żyć duchem maryjnym i szerzyć cześć Najświętszej Maryi Panny Niepokalanej.

Kult maryjny w sposób wyraźny przejawia się podczas pielgrzymek, zwłaszcza corocznych, do sanktuarium Matki Bożej Raciborskiej²⁸ oraz na Jasną Górę. Na przestrzeni ostatnich lat mieszkańcy pogranicza śląsko-morawskiego odwiedzali też zagraniczne sanktuaria: Fatimę w Portuga-

23 Różaniec, o którym mowa, odmawia się jeszcze w czterech kościołach: w Pietraszynie, Krzanowicach, Borucinie i Bolesławiu.

24 U. Prochaska-Burek, *Bolesław, wieś na polsko-czeskim pograniczu*, Bolesław 2012, s. 61.

25 Archiwum parafii pw. św. Wacława w Krzanowicach [dalej: APWK], Kronika parafialna parafii rzymsko-katolickiej w Krzanowicach od roku 1980 do roku 1996, s. 120–128.

26 Dla przykładu: w parafii w Borucinie od 2005 r. działają cztery Koła Żywego Różańca, a w parafii w Wojnowicach jest pięć róż różańcowych.

27 E.R., ur. w 1978 r. w Raciborzu, zam. w Krzanowicach. Zapis: M. Szymańska, Krzanowice 2017.

28 Każda parafia, z wyjątkiem Borucina, odbywa coroczną pielgrzymkę do sanktuarium Matki Bożej Raciborskiej. Krzanowice i Pietraszyn organizują ją w pierwszą niedzielę maja, Bojanów – w ostatnią sobotę czerwca, a Wojnowice – w trzecią niedzielę lipca. Ustalono, że parafianie z Borucina jeszcze przed II wojną światową licznie pielgrzymowali do sanktuarium maryjnego w Hrabyni (w Czechach).

lii²⁹, Medjugorie w Bośni i Hercegowinie. W miejscach słynących z wielu łask pątnicy zanoszą swoje prośby i podziękowania.

W parafiach odprawiane są również nabożeństwa fatimskie, na przykład w Krzanowicach (od 2002 r.) i w Borucinie. W tej ostatniej miejscowości od 2017 roku wierni trzynastego dnia każdego miesiąca (od maja do października) udają się do kapliczki Matki Bożej Fatimskiej przy granicy, gdzie przed jej obliczem proszą o opiekę i wstawiennictwo³⁰. Podczas pierwszego nabożeństwa poświęcona została figura Matki Boskiej Fatimskiej, zaś przed błogosławieństwem sakramentalnym ksiądz Wilhelm Schiwon oddał całą parafię Matce Bożej Fatimskiej aktem zawierzenia³¹.

Wymownym świadectwem czci Matki Najświętszej są liczne jej wizerunki, które można zobaczyć zarówno w przestrzeni sakralnej, jak i publicznej. W kościele farnym w Krzanowicach jeden z bocznych ołtarzy poświęcony jest Matce Bożej Różańcowej, wisi tam obraz prezentujący scenę przekazywania przez Maryję różańca świętemu Dominikowi. Nad bocznym wejściem znajduje się polichromia przedstawiająca objawienie się Maryi trójce portugalskich dzieci: Łucji, Hiacyncie i Franciszkowi. Są tam również figura Matki Bożej Fatimskiej, pieta oraz obraz z wizerunkiem Jasnogórskiej Pani. W przestrzeni profanum wizerunki odnaleźć można na kolumnie z herbem miasta usytuowanej w rynku, we wnękach domów, także w grocie znajdującej się na terenie zakładu opiekuńczego oraz na niemalże wszystkich krzyżach i w kapliczkach przydrożnych.

Wizerunki Matki Bożej w tekstach pieśni kościelnych

Chrześcijaństwo może poszczycić się okazałą liczbą pieśni maryjnych, których treść odzwierciedla przeżycia i potrzeby danego Kościoła partykularnego³². Jak podkreśla Jan Adamowski:

29 Pielgrzymka odbyła się w lipcu 2017 r. w związku z jubileuszem 100. rocznicy objawień fatimskich; wcześniejsza miała miejsce w krzanowickiej parafii w 1995 r., Zob. APWK, Kronika parafialna parafii rzymsko-katolickiej w Krzanowicach od roku 1980 do roku 1996, s. 118.

30 Kapliczka na granicy jest nowym miejscem kultu maryjnego w Borucinie. Szerzej na ten temat pisze: K. Lach, *Stare drzewo dzikiej czereśni – nowe miejsce kultu maryjnego w Borucinie*, [@:] <https://www.naszaciborz.pl/site/art/5-styl-zycia/19-wiara/60135-stare-drzewo-dzikiej-czeresni---nowe-miejsce-kultu-maryjnego-w-borucinie->, dostęp: 20.07.2020.

31 APWK, Kronika parafialna parafii rzymsko-katolickiej w Krzanowicach od roku 1996 do roku 2012, s. 160.

32 A.A. Napiórkowski, *Maryja jest piękna...*, s. 210.

kult maryjny wyróżnia bardzo duża żarliwość, bezgraniczne oddanie i zawierzenie we wszystkich sprawach: tak narodowych jak i społecznych, religijnych czy codziennych – związanych z bytem i życiem rodzinnym. Odzwierciedlają to różne artefakty kulturowe, w tym liczne pieśni³³.

Z przeprowadzonych badań terenowych³⁴ wynika, iż wśród najstarszego pokolenia zachowała się dobra znajomość pieśni morawskich poświęconych Maryi. Kilkanaście z nich znanych jest dzięki modlitwnikowi *Úplný kancionál pro lid moravský v býv. pruské části arcidiecése olomucké*, liczącemu 587 stron, wydanemu w Brnie w 1914 roku, którego pełny tytuł należy tłumaczyć jako *Kompletny kancjonał dla ludu morawskiego w pruskiej części archidiecezji ołomunieckiej*. Książeczka ta stanowi zbiór modlitw i pieśni kościelnych. Nie jest jednak typowym kancjonałem, gdyż nie zawiera opracowania muzycznego zebranych pieśni. Była w powszechnym użyciu do lat 30. XX wieku, a indywidualnie wielu wiernych z najstarszego pokolenia korzysta z niej do dziś. Jej autorem jest ksiądz Josef Hlubek (1871–1951), nazywany przez historyków morawskim „budzicielem” z Borucina³⁵.

Kancjonał, poza czterema maryjnymi modlitwami biblijnymi i litaniami, zawiera kilkanaście pieśni o tematyce maryjnej. Najpopularniejsze z nich to: *Pozdravena budž Kralovno*, *O Kraso morawske zemie*, *Pod Twój plaszcz se utikame*, *Maci Pane przeswata*, *Maciczka*, *Panenka Maryja po świecie chodžila*, *Budž od nas pozdravena*, *Maria! I Jmeno plne slasti*, *Pójdzie wszycky vychwalujcie jmeno Marija*³⁶.

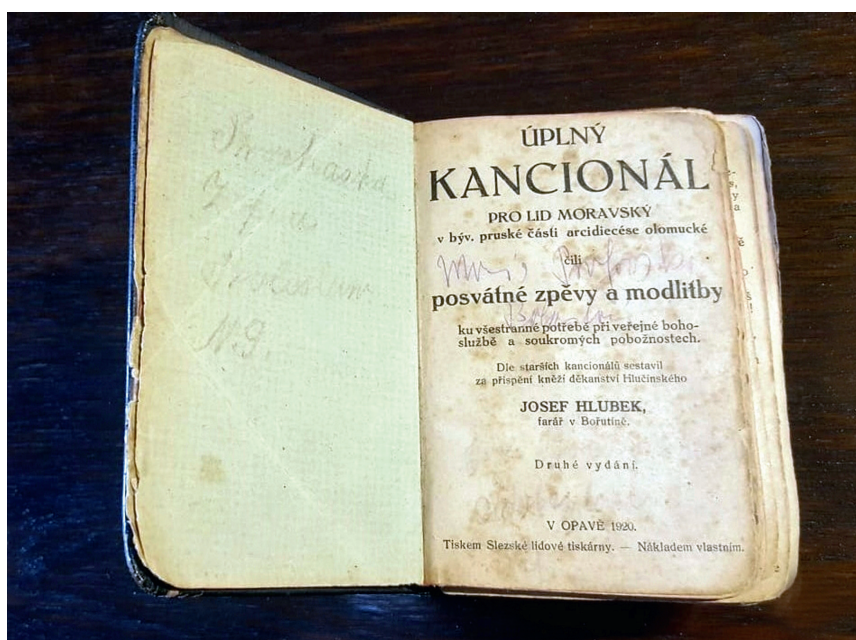
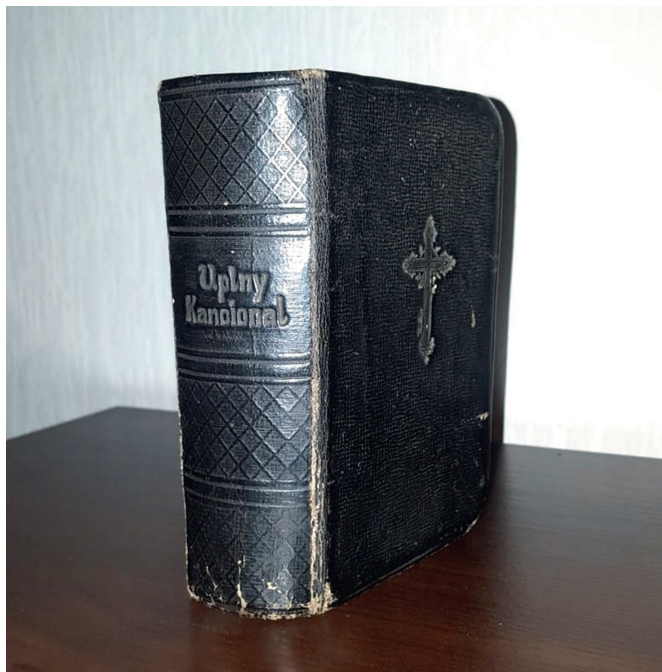
W przywołanych pieśniach pojawia się bogaty wachlarz tytułów nadawanych Matce Boga – najczęściej nazywana jest: *Panenką Marią*, *Różenicową Panną Maryją*, *Kralovną Nebeską*, *Kralovną Nebestanu*, *Radosną*

33 J. Adamowski, *Matka Boża Leśniańska w pieśni ludowej i popularnej*, [w:] *Tam na Podlasiu III. Wierzenia i religijność*, red. J. Adamowski, M. Wójcicka, Wola Osowińska 2011, s. 95–96.

34 Pilotażowe badania etnograficzne nad morawskimi pieśniami maryjnymi przeprowadzono w październiku 2021 r. oraz uzupełniono w maju 2022 r. Polegały one na obserwacji uczestniczącej nabożeństw różańcowych oraz majowych, wywiadach z wieloletnimi proboszczami posługującymi w przygranicznych parafiach, dyrygentką chóru „Cecylia”, członkiniami zespołu śpiewaczego oraz najstarszymi mieszkankami (uczestniczkami codziennych porannych mszy). Przeprowadzono blisko 20 wywiadów indywidualnych oraz trzy wywiady fokusowe.

35 P. Pałys, *Ksiądz Josef Hlubek – morawski „budziciel” z Borucina*, „Ziemia Raciborska” 2003, nr 10–12, s. 42–46.

36 *Pójdzie wszycky vychwalujcie jmeno Marija* to trzynastostrofowa pieśń o Matce Bożej Bolesnej śpiewana w Wielkim Poście (w każdy piątek po porannej mszy św.) od 2012 r.: ks. Wilhelm Schiwon, ur. w 1939 r., zam. w Krzanowicach. Zapis: M. Szymańska, Krzanowice 2019.

Ryc. 2–3. Okładka i strona tytułowa morawskiego modlitewnika *Úplný kancionál pro lid moravský v býv. pruské části arcidiecése olomucké* (wydanie drugie z 1920 r.)

Fot. M. Szymańska, 1.05.2022

Matką, Mocną Cesarzową, Matką Pana, Matką naszą, Maciczką, Panną Czystą, Krasą morawskie ziemie, Dennice Orodownicę (tzn. *Jutrzenką Orodowniczką*), *Zdrowiem miłości*. Typową rolą Maryi jest jednak rola matki. Taki wizerunek wpisuje się w stereotypowy obraz rodzicielki, którą cechują takie przymioty jak: miłość, dobroć, czułość, troskliwość i opiekuńczość³⁷. Ponadto w przeważającej części pieśni zastosowane zostały derywaty spieszczające, ale ich użycie nie wywołuje poczucia przesady.

Już wstępny ogłęd treści utworów sugeruje, że w badanej społeczności Matka Boża zajmuje szczególne miejsce. Należy zgodzić się ze stanowiskiem badaczki, że:

fundamentem kultu maryjnego jest Boże Macierzyństwo Maryi, zaś w jego obrębie można wskazać dwa aspekty: liturgiczny (*memoratio* – wspomnienie Maryi z kart Pisma św.; *invocatio* – wzywanie, prośby o wstawiennictwo, opiekę; *veneratio* – pozdrawianie, uszanowanie) oraz nieliturgiczny (*imitatio* – naśladowanie Maryi, odtwarzanie Jej przymiotów; *servitio* – służebnictwo maryjne – akty, gesty względem Maryi jako Królowej³⁸).

Wielokrotnie w interpretowanych pieśniach pojawia się wątek pierwotnego poczęcia Maryi: *jsi bez uhony cz istoty* ‘bez zmaży pierwotnej poczęta’, *bez skwarny poczata hrzichu wszeho* ‘bez skazy i grzechu jakiegokolwiek poczęta’, *Maci Pane przeswata bez poszkwyryny poczata* ‘Matko Pana przenajświętsza bez grzechu pierwotnego poczęta’. To najtrudniejsze do zrozumienia zjawisko, w którym „poprzez Ducha złączyła się boska i ludzka natura Chrystusa”³⁹ – dogmat o Niepokalanym Poczęciu Jezusa przez Dziewicę – ukazane zostaje za pomocą często powtarzającego się epitetu: *Panenka Maryja*.

W niektórych pieśniach, między innymi wieczornych bądź pątnicznych, odnaleźć można momenty przełomowe w życiu Matki Bożej, na przykład zwiastowanie:

*O Maria, utočiště naše,
anděl Paně Tebe pozdravil:
„Panno z Ducha počneš Mesiaše,
aby lidstvo z hřichu wybawil!”*

37 Zob. J. Bartmiński, *Podstawy lingwistycznych badań nad stereotypem – na przykładzie stereotypu „matki”*, „Język a Kultura” 1998, t. 12, s. 63–83.

38 J. Rutkowska, *Językowy obraz Bożej Matki w XIX- i XX-wiecznych czytankach i kazaniach majowych*, Gorzów Wielkopolski 2014, s. 8.

39 K. Stehlin, *Kim jesteś, o Niepokalana?*, Warszawa 2007, s. 55.

czy dramat Maryi pod krzyżem:

*Syn Twůj jediný než skonal
na Golgotě bolestně,
k Tobě, Matko, s kříže volal: [...]
chraň své ditky všeho zleho,
bud' nam Matkou pomocnou.*

W opinii informatorów swoistym hymnem uwielbienia Bogurodzicy, ale także utworem przepełnionym wołaniem do *milěj, naszej Maciczki*, aby wstawiła się u swego Syna i otoczyła opieką *dzitki na zemi*, jest pieśń *Pozdravena budź Kralovno*, w której odnaleźć można odniesienie do antyfony *Salve Regina* ku czci Najświętszej Maryi Panny, śpiewanej w kościele od uroczystości Trójcy Świętej aż do adwentu.

Z kolei utwór *O kraso morawskie zemie* ukazuje Maryję jako wywyższoną przez Boga Ojca ponad wszystkie stworzenia. Jest ozdobą Morawszczyzny, Panią Ziemi, świata przyrody, „królującą nad górami i lasami”. Jest upragnionym wzorem do naśladowania, ale też matką, u której może odnaleźć ukojenie i spokój utrapiona dusza, dlatego podmiot liryczny w pieśni błagalnie woła: *Tebe hleda dusza ma* ‘Ciebie szuka dusza moja’. Została obdarowana przez Boga największymi darami, ma status władczyni, przed którą:

*Nehodny pada / ‘niegodzien padam’
Se lzawyma oczyma skruszene wolam:
Ach dowol mne hrzysznemu przistupit k’ Tronou Twemu. /
‘Pozwól mi grzesznemu przybliżyć się do Twojego tronu’*

Trzecia strofa wskazuje, że Maryja wywyższona ponad wszystko stworzenie otrzymała miejsce najbliższej Boga, a wywyższenie Bogurodzicy wynika z cnót, które realizowała w swoim życiu we współpracy z Bożą łaską:

*Tu najednou s Ne nadani spotruzujeme Pannu / ‘W Tobie jako jedynej
upatrujemy Pannę’
Tu prekrasnou – Pannou Marii. / ‘Tę prześliczną – Pannę Maryję’*

Pozdravena budź Kralovno

1. Po - zdra - ve - na bud Kra - lo - vno, O - Ma - ri -
 Ty mi - la na - ša Ma - ti - čko O - Ma - ri -
 2. U - pri - mne te mi - lu - je - me O - Ma - ri -
 Ra - dost - nou Ma - tkou vzi - wa - me O - Ma - ri -
 - a že - hnej nas všdi z ne - be nas dit - kj na ze - me
 zdra - vas To - bie vo - la - me Sa - lve, Sa - lve
 všu - de spi - - va - - me.

1.05.2003. Wm

Ryc. 4. Zapis pieśni *Pozdravena budź Kralovno* dokonany przez Kornelię Pawliczek-Błońską

Źródło: archiwum chóru „Cecylia”

Według cytowanej pieśni Maryja jest przewodniczką w życiu doczesnym, w drodze do wieczności. Ponieważ została wzięta do nieba i Bóg za jej pośrednictwem nas wysłuchuje, tym pewniej możemy iść wskazaną przez nią drogą: *Ta mi ukazuje cestu, kudy mam jiti, Zbych mohl spatrziti*

‘Ona wskazuje mi drogę, którą powinienem podążać, bym mógł zobaczyć światło’⁴⁰.

Utworem o wydzźwięku patriotycznym, nierzadko porównywanym do polskiej *Bogurodzicy*, jest pieśń *Pod twój płaszcz se utikame*⁴¹. Odnaleźć w niej można głęboką tęsknotę za podstawowymi ludzkimi potrzebami: poczuciem bezpieczeństwa, wolnością i ochroną przez nieprzyjacielem. Maryja jest wzorem moralnej czystości i jako Matka Boga – najpewniejszą opiekunką i pomocą we wszystkich potrzebach:

*Za ochranu Cie zadame / ‘prosimy Cię o ochronę’
 Matko dobrotliwa
 Ochrań, zastań, wyswobodź nas / ‘Ochroń, wstaw się za nami, wyzwól nas’
 Przed nieprzatelci ochrań nas / ‘Przed nieprzyjaciółmi ochroń nas’*

W pieśni obecne jest wołanie o pokój na morawskiej ziemi, ale też odniesienie do historycznego XVIII-wiecznego wydarzenia – moru, który spustoszył Morawy. Dlatego wierni proszą: *Odwrać od nas mor, hlad, walku*. Treścią drugiej strofy jest więc Matki Bożej z Trójcą Przenajświętszą:

*Boh Otec Twój tron ozdobil
 Bóh Syn Twou sławu rozmnożył
 Duch Swaty Ci oznajmuje.*

Słowa te mogą wskazywać, że jednym ze źródeł obdarowania Maryi przez Boga jest jej szczególne odniesienie do całej Trójcy Świętej. Jest ona bowiem „Córką Ojca Przedwiecznego, Matką Syna Jego i Oblubienicą Ducha Świętego”⁴². W trzeciej strofie cześć oddają jej aniołowie, czyniąc przed nią głębokie ukłony. Autor pieśni przyznał jej tytuł *mocnej cesarzowej*.

40 Podobna treść zawarta jest w słowach innej pieśni *S Bohem ma radosti: Maria Maci ma, Na cestu objima a pak mnie, Prowazi swatyma oczima* ‘Maria, Matka moja, obejmuje mnie w drodze i prowadzi swymi świętymi oczyma do Boga’.

41 W 2012 r. pieśń została nagrana przez mieszkanki Borucina, a następnie dołączona wraz z 13 innymi utworami (w przeważającej części pieśniami świeckimi) do publikacji *Jako rzadziły i o czym pyrwe śpiwały nasze omy*, zob. tamże, płyta CD *Morawskie przyśpiewki z Borucina „Jako pyrwe śpiwały nasz Omy”*, Racibórz 2012, pozycja 2.

42 Takimi tytułami bywa określana Maryja w starej formule maryjnej o charakterze trynitarnym. Zob. W. Siwak, *Maryja jako „Córa Boga Ojca, Matka Syna Bożego i Oblubienica Ducha Świętego” według Jana Pawła II*, [w:] *Trójca Święta a Maryja. Materiały z sympozjum mariologicznego zorganizowanego przez Polskie Towarzystwo Mariologiczne. Częstochowa, 6–8 września 1999 roku*, red. T. Siudy, K. Pek, Częstochowa 2000, s. 97–126.

Wreszcie w pieśni tej podkreślono, że Maryja jest szczególną pomocą w godzinie śmierci, w przejściu z przestrzeni ziemskiej do wieczności. Utwór wskazuje, że rola Maryi w misterium śmierci człowieka i przejściu do życia wiecznego wynika z jej szczególnego udziału w dziele zbawienia. Uczestnicząc wraz z Chrystusem w zwycięstwie nad szatanem, Maryja odgrywa szczególną rolę w doprowadzeniu ludzi do zbawienia:

Prosimé Cie Panna czysta

Zbaw nas wszeho zleho

Zbaw wieczneho zatraceni

Poprzej nam szczastne skonani / 'Užycz nam szczęśliwego skonania.'

W jednej z pieśni Maryja zostaje porównana do róży, która *převyšuje každý květ*, a jej woń dotarła do najdalszych zakątków świata. Powszechnie wiadomo, że w wielowiekowej kulturze chrześcijańskiej róża jest symbolem Najświętszej Maryi Panny, nazywanej „mistyczną różą” bądź „różą bez cierni” z uwagi na jej specjalne posłannictwo jako matki Chrystusa:

Tradycja mówi, że zanim grzech wszedł na świat i go zepsuł, w Ogrodzie Eden znajdowały się róże bez cierni, a ciernie pojawiły się po tym, jak ludzkość zgrzeszyła. Ponieważ Maryja odegrała istotną rolę w Bożym planie odkupienia upadłego świata, Maria została powiązana z pierwotną czystością nieskażonego piękna róż, które Bóg pierwotnie zaprojektował dla Ogrodu Eden⁴³.

W morawskim modlitewniku odnaleźć można również pieśni pasyjne. Najpopularniejsza jest ta zatytułowana *Pojďtě všichni*, składająca się z 13 strof. Pierwszą z nich otwiera inwokacja, w której podmiot liryczny zwraca się do wierzących z poleceniem, by wychwalali imię Maryi, ponieważ *žadne jmeno te moci nema, jenom jedinka matička, Maria Panna; ona prosi bez přestani za svoje mile křesťany, aby jim odpustit račil, Synáček její*.

Kolejne strofy prezentują najboleśniejse momenty z życia Matki Bożej, tzw. siedem boleści⁴⁴. W opinii informatorów pieśń ma charakter chwalebno-proszałny, bowiem wierni z jednej strony czczą w niej Matkę Bożą Bolesną, z drugiej zaś upraszają dla siebie i swoich bliskich potrzeb-

43 *Święte róże: duchowa symbolika róż*, [a:] <https://pl.ndu.ac/sacred-roses-spiritual-symbolism-roses>, dostęp: 14.10.2022.

44 Siedem boleści brzmi następująco: *Proroctwo Symeona, Ucieczka z Egiptu, Zgubienie Jezusa, Spotkanie na Drodze Krzyżowej, Ukrzyżowanie i śmierć Jezusa, Zdjęcie z krzyża, Złożenie do grobu*.

ne łaski. Warto zaznaczyć, iż motyw próśb zanoszonych do Bogurodzicy jest częsty w analizowanych pieśniach.

Zaprezentowaną problematykę dotyczącą kultu Maryi na pograniczu śląsko-morawskim autorka traktuje jako przyczynek do dalszych, pogłębianych badań i analiz folklorystycznych, językoznawczych, kulturoznawczych i muzykologicznych. Już fragmentaryczna analiza wybranych materiałów pokazuje, jak ważny dla Morawian żyjących na początku XX wieku był kult Matki Bożej.

Przytoczone pieśni są wyrazem wielkiej wiary w miłość matczyną i sposobem wyrażania czci dla Matki Najświętszej. Za Zbigniewem Nosowskim, badaczem polskich utworów maryjnych, trzeba powtórzyć, że ich dominującym nurtem jest mariocentryzm⁴⁵. Maryja jawi się jako dobra, rozumiejąca, opiekuńcza i broniąca matka, wstawiająca się za wiernymi u Boga lub Chrystusa. Pociesza strapionych nieustającą pomocą. Takie wyobrażenie Bogurodzicy znajduje potwierdzenie w wierzeniach ludowych. Badacze zwracają uwagę na dwa aspekty: opiekuńczo-macierzyński i opiekuńczo-władczy⁴⁶. Z drugiej jednak strony należy zgodzić się z Urszulą Janicką-Krzywdą, która zauważa, że „jako Królowa Nieba i Ziemi, osoba przybywająca z nieba, występuje wtedy, gdy odwiedza ludzi, by ich napominać, wydawać im polecenia”⁴⁷.

Z teologicznego punktu widzenia możemy powiedzieć, zapożyczając słownictwo od Stanisława Celestyna Napiórkowskiego, że morawskie pieśni maryjne to: „morawska mariologia śpiewana”. Według wspomnianego autora pieśni religijne mogą i powinny stanowić ważne źródło dla pracy teologa, gdyż:

niezależnie od proveniencji, poetyckiej rangi i muzycznego kunsztu, niosą one w sobie określoną teologię, taki a nie inny obraz Boga, Boga-Człowieka, człowieka, świata i zaświatów, oczywiście, również Maryi. Istnieje niewątpliwie teologia i mariologia śpiewana. Zasługuje ona na dostrzeżenie i docenienie ze względu na jej wyjątkową siłę nośną. [...]

45 Z. Nosowski, *Maryja w pieśniach dawnych i nowych*, „Więź” 1988 (31), nr 2, s. 76–83.

46 R. Tomicki, *Religijność ludowa*, [w:] *Etnografia Polski. Przemiany kultury ludowej*, t. II, red. M. Biernacka, M. Frankowska, W. Paprocka, Wrocław – Warszawa – Kraków 1981, s. 44.

47 U. Janicka-Krzywda, *Sposoby przedstawiania Matki Bożej w folklorze słownym polskiego Podkarpacia*, [w:] *Orędowniczko nasza. Kult Matki Bożej w polskiej kulturze ludowej*, red. A. Spiss, Kraków 1996, s. 83.

Pieśń popularyzuje teologię i zakorzenia ją w człowieku. Często czyni to skuteczniej od profesorskiego wykładu, wszechstronniej bowiem oddziałuje na człowieka. [...] Pieśń jest oddechem wiary i kształtem teologii⁴⁸.

Zaprezentowane dziedzictwo kulturowe, językowe i religijne jest bezsprzecznie wartością dla współczesnych Morawian zamieszkujących polsko-czeskie pogranicze językowe. Morawskie pieśni maryjne pochodzące z zachowanych zapisów z początku XX stulecia należy odczytywać jako znak wiary i integracji lokalnej społeczności. Dzięki ich praktykowaniu rodziły się więzi społeczne i religijne.

Summary

Marian Religious Songs in the Silesian-Moravian Borderland

The aim of the article is to present the image of the Mother of God recorded in religious songs popularised in the Silesian-Moravian borderland through the prayer book *Úplný kancionál pro lid moravský v býv. pruské části arcidiecése olomucké*, published at the beginning of the 20th century. These texts present Mary as Protector, Advocate, Mother (not only of Christ, but also of all people). The songs are known among the oldest inhabitants, but due to their inclusion in the repertoire of the “Cecylia” choir from the St. Wenceslas Parish in Krzanowice they may indeed survive in the memory of next generations.

In addition, the author discusses the complicated history of the borderland area being the subject of research, i.e. the spoken language, national and religious affiliation. Also mentioned is the Marian cult, which has a long tradition in the research area.

Keywords: Mary, Silesian-Moravian borderland, religious song, Moravian prayer book

48 S.C. Napiórkowski, *Matka naszego Pana (problemy – poszukiwania – perspektywy)*, Tarnów 1992, s. 79.